

LOVÁSZY LÁSZLÓ GÁBOR

A poszthumán emberi(?) jogokról és a humanizmus megújításáról – Avagy miért lesz Fukuyamának igaza a techno-ortodox humanizmus korában?

ABSTRACT

The development of science and (bio)technology may change the concept of the human as well as the values of humanism to the extent that possibly an upgraded human or one combined with technology can hardly be called *Homo sapiens* anymore. This raises the question of what kind of society we can live in if the anthropocentric worldview, the pillar of humanism, is overturned and the centre of the most protected human autonomy itself is also questioned. We also will examine why the catalogue of human rights might be eradicated if the right to abortion and trans rights were to be maintained and the autonomy of human consciousness were to be eroded, and what the solution might be to respect the life and dignity of all human beings and to address the challenges posed by biotechnology. Finally, we will justify what and why Francis Fukuyama might be right and why there is a need to return to the fundamental values of humanism, which could be called orthodox humanism in a technologically driven age of humanism, which cannot be posthuman.

Keywords: humanism ■ Fukuyama ■ autonomy ■ trans rights ■ biotechnology
■ anthropocentric ■ abortion

Tekintettel arra, hogy már megnyílt nemcsak az elvi, hanem a gyakorlati lehetőség is az emberi genom módosítása előtt úgy, hogy a nemzetközi jogban nem szerepel az emberi faj definíciója, és így felmerülhet a kérdés, hogy mégis milyen mértékű változtatás jelentheti egy új faj létrejöttét az emberi evolúcióban.^[1] 2008-ig létezett egy olyan tudományos konszenzus, hogy a neandervölgyiek és a *homo sapiens* külön fajt alkottak. Ekkor egy svéd tudós, Svante Pääbo képes volt szekvenálni (kielemezni) egy neandervölgyi genomját úgy, hogy DNS-t nyert ki az ősi csontokból – amely

[1] Lovász, 2018b.

tudományos eljárásáért 2022-ben Nobel-díjat is kapott. A tudományos technológiai sikernél talán még nagyobb jelentőségű volt az, hogy az is kiderült: a legtöbbünkben (*homo sapiens*) van egy kis neandervölgyi ember is, hiszen a legtöbb ma élő ember a neandervölgyi DNS nagyjából 2%-át (1-4%) hordozza. Mindez arra utal, hogy a kétféle emberfajnak mégis lehettek közös gyermekeik úgy 50 ezer évvel ezelőtt, amely újfent kinyitotta azt a vitát, hogy a biológia törvényei miatt két különböző fajnak nem lehetnek közös, termékeny utódai, miközben a *homo sapiens* és a *homo neanderthalis* két külön fajként tartják számon.^{[2] [3]} A legújabb kutatások szerint a ma élő ember és a neandervölgyiek közti genetikai különbség már mindössze 0,3%.^[4] (Csak emlékeztetőül: a csimpánz kb. 1,2%-ra van „tőlünk”)^[5]

Ennek perspektívája kapcsán a tudomány ma már sokkal többre képes, mint korábban gondoltuk, még arra is, hogy újabb és újabb határvonalakat léphessen át, akár áthidalva nyilvánvalóan különböző fajok közötti határvonalakat is, és egyúttal lerombolva az elmúlt bő 8 évtized alatt kiépült emberi jogi rezsimit is. Egy friss kutatásban a genetikusok életképes majom–ember kimérákat hoztak létre Kaliforniában, a projektet pedig ugyanaz a spanyol tudós vezette, aki 2017-ben a disznó–ember kimérákkal „örvendeztette meg” a világot.^[6] A kutatás vezetője, Juan Carlos Izpisua Belmonte tíz éve kutatja a kimérákat a kaliforniai Salk Intézetben, és úttörőnek számít a majomembriók korai fejlődésének tanulmányozásában. Belmonte azt állítja, hogy a kutatás eredményei az emberi embriók esetében is alkalmazhatóak lesznek, és ebben látja a kísérlet legnagyobb tudományos értékét, ugyanis, ahogy mondja, a tudósok szinte semmit sem tudnak az emberi embrió megtermékenyítést követő két-három hétben végbemenő fejlődéséről.^[7]

Thomas Foster szerint a tudomány és a technológia fejlődése, a természetes kiválasztódás oly mértékben megváltoztatja az embert, hogy egy technológiával módosított vagy ötvöződő embert már aligha lehet majd *homo sapiens*nek nevezni.^[8] Másként fogalmazva: amennyiben belenyúlunk a saját genomunkba, például bizonyos általános élettani folyamatokba, mint például az öregedés vagy bizonyos kognitív vagy érzékszervi (szuper)képességek kapcsán, akkor ugyanúgy indokolt lehet akár egy új, történelmi távlatokban meghatározható fajról beszélni esetünkben – mint ahogy a technológia kapcsán Guillén egy új „kambriumi robbanás”-ról beszél az emberiség történelmében^[9] –, méghozzá a „fejlesztett

[2] Hvg.hu: Lehet, hogy át kell írni a történelemlönyveket: úgy néz ki, ugyanahhoz a fajhoz tartozhat a neandervölgyi ember és a *homo sapiens*, 2024.

[3] Landy-Gyebnár, 2022.

[4] Hajdinjak et al., 2021.

[5] IFLScience – Taub, Benjamin: Human And Chim DNA Is 98.8 Percent Identical – So How Are We So Different?, 2024.

[6] Wu et al., 2017.

[7] Time – Park, Alice: Scientists Report Creating the First Embryo With Human and Non-Human Primate Cells, 2021.

[8] Foster, 2005.

[9] Guillén, 2023, 156.

ember"-ről, akit nevezhetnénk *homo sapiens conrectusnak*.^[10]

Maradva a *homo sapiens*ek és a neandervölgyiek nagyon közeli rokonságánál, felmerül a kérdés, hogy akkor ki is (mi is) az ember a nemzetközi jogban. Mindenekelőtt az a legfontosabb, hogy rögzíteni kell azt a tényt, hogy a nemzetközi jog nem ismeri az emberi faj fogalmát, ellenben az emberi DNS-sel rendelkezőkre több elnevezést és státuszt is rendel, különböző, a DNS-től független feltételek alapján. A nemzetközi jogban a legfontosabbnak tekintett emberi jogok és az ember méltóságának a biológia és az orvostudomány alkalmazásával szembeni védelméről szóló, a londoni székhelyű Európa Tanács égisze alatt elfogadott ún. Oviédói Egyezményt (1997) kell alapul venni, mert ez az egyezmény egyszerre érinti az emberi jogokat és az orvosetikai-bioetikai kérdéseket. Az egyezménynek azért van jelentősége, mert az itteni szabályozás az emberi lény „*human being*” elsőbbségét tartja szem előtt, légyen szó – többek közt – a biztonsági kérdésekről, az emberi testtel, szervekkel kapcsolatos haszonszerzésről, a „nem tudás”-jogáról, valamint a genetikai örökségről, illetve a kísérleti terápiák kapcsán a beteg tájékoztatásának és beleegyezésének szükségességéről. Az Oviédói Egyezmény kapcsán fontos kiemelni, hogy ennek a nemzetközi normának a ratifikálása felemásra sikerült, hiszen éppenséggel a biotechnológiában élenjáró és legfejlettebb országok nem ratifikálták.^[11]

A nemzetközi és emberi jogi szabályozás tehát (egyre inkább) ellentmondásos, hiszen maga a nemzetközi jog fogalom- és szóhasználata is ellentmondásos, illetve a magyar fordításban meglévő következetlenségek is megkérdőjelezhetik azt, hogy a személy és ember között van-e tényleges különbség, ahogy a (később tárgyalandó) abortuszjogoknál látható. Jelenleg van, hiszen egy magzat kapcsán nyilvánvaló, hogy az jogilag még nem személy, ám genetikailag és biológiailag (fajilag) embernek (*homo sapiens sapiens*) minősül. Továbbmenve, jogilag pedig bizonyos tényállás esetén (pl. öröklési jog) a magzat, bár nem személy, de jogalany, míg más esetekben csak az anya testének tartozéka.^[12]

Ez a fejlemény azt jelenti, hogy valójában egy poszthumán – pontosabban egy kritikai (vagyis nemcsak az isteni felsőbb hatalmat, hanem már a világkép középpontjában elhelyezkedő embert is mellőző) poszthumán – korba lépett az emberiség az abortusz társadalmasításával, csak valójában még nem realizálta. Az első ország, amely engedélyezte az abortuszt 1920-ban, a kommunista Szovjetunió volt, őt követték a szocialista országok, Magyarország 1956-ban fogadta el az ezt engedélyező jogszabályt. A nyugati országok jellemzően az 1970-es években követték ezt a trendet,^[13] az USA Legfelső Bíróság 1973-ban döntött úgy

[10] Lovászy, 2018b.

[11] Az EU-hoz újonnan csatlakozó Kelet-közép-európai térség országai az emberi jogoknak és a demokratikus értékeknek történő megfelelés érdekében sorra ratifikálták az EU-csatlakozás előtt az Oviédói Egyezményt, míg például a Benelux-államok, Németország, Svédország vagy a nagyhatalmak közül Oroszország, valamint az Egyesült Királyság nem. (Az USA számára is elvileg nyitva áll a ratifikáció lehetősége, mint non-member state, de eddig ő sem kívánt ezzel a lehetőséggel élni.)

[12] Lovászy, 2010.

[13] Wikipedia: Az abortusz legalizálásának időpontja egyes országokban, 2024.

(Roe vs. Wade-ügy),^[14] hogy legalizálja a terhességmegszakítás liberalizálás(?) gyakorlatát. Az elmúlt 30 évben tehát 60-nál is több országban engedélyezték és liberalizálták az abortuszt, és mindössze négy országban szigorították (teljesen vagy részlegesen (tagállami szinten)) az utóbbi időben a művi terhességmegszakítást: USA, Lengyelország, Nicaragua és El Salvador. Franciaország az ellenkező irányba haladt: a felvilágosodás és az emberi és polgári jogokat elsőként megalkotó állam örökösének tartott francia állam elsőként a világon, 2024 márciusában az alkotmányba foglalta az abortuszhoz való, garantált jogot, méghozzá 3/5-ös szupertöbbséggel, pártokon átívelő módon.^[15] A Center for Reproductive Rights kutatásai szerint 40 ezernél is kevesebb nő hal meg az illegális, nem biztonságos abortuszok miatt,^[16] mialatt a WHO szerint évente 70 milliónál is több abortuszra kerül sor világszerte.^[17] A döntések alapja nemcsak az volt, hogy a nők „szabadon rendelkezhetek a testük felett”, hanem az, hogy feladták az emberi magzat nemcsak személyi, hanem lényegében emberi mivoltát is.

A nemzetközi egyezményeken túl magának az EU-nak sincs arról hivatalos álláspontja, hogy mi is az ember, ki minősül személynek és valójában ezek a fogalmak összhangban vannak-e a magzat élethez való jogával és mennyiben. Olyannyira, hogy amikor a One of Us európai polgári kezdeményezés sikerrel vette az akadályokat és az összefogásban együttműködő tagállami civil szervezetek rekordmennyiségben összegyűjtötték több mint egymillió aláírást, az Európai Bizottság arra a következtetésre jutott, hogy nincs formális, hivatalos álláspontja ebben a kérdésben, mert nem támogatta a kezdeményezést.^[18]

Ahogy részletesen feldolgoztam a 2010-ben megjelent, *Rövid elmélkedés a modern abortusz-paradoxonról a magyar alkotmányozás fényében az állam életvédelmi kötelezettsége szempontjából* című tanulmányomban, látható, hogy az uniós intézmények kapcsán elsőként fontos azt megemlíteni, hogy az Európai Tanács 1998 óta fogad el irányelveket az emberi jogokról. Az első ilyen irányelvet 1998-ban (2008-ban felülvizsgálva), az élethez való jog témájában és a halálbüntetés tárgyában hozta meg az EU. Ez az elköteleződés folytatódott 2007-ben az Európai Bizottság, az Európai Parlament és a Miniszterek Tanácsa által, amikor a halálbüntetés elleni európai nap bevezetése mellett döntöttek egy közös nyilatkozat kiadásával, amely a nem kormányzati szervezetek 2003-ban indult

[14] U.S. Supreme Court: Roe v. Wade, 410 U.S. 113 (1973).

[15] Le Monde – Darame, Mariama: France, first to protect abortion in Constitution, sends message to women of the world, 2024.

[16] Center for Reproductive Rights: The World's Abortion Laws.

[17] World Health Organization: Abortion, 2024.

[18] A 2012. május 11-én nyilvántartásba vett „Egy közülünk” kezdeményezés jogi védelmet hivatott biztosítani az emberi méltóságnak, az élethez való jognak és az emberek integritásának, mégpedig a fogantatás pillanatától kezdve. Legfontosabb célja az volt, hogy az EU beszüntesse az olyan tevékenységek pénzügyi támogatását, amelyek során emberi embriókat használnak. Mindez különösen a kutatás, a közegészségügy és a fejlesztési támogatás területét érintette. A Bizottság 2014. május 28-án közleményben kijelentette, hogy nem fog jogalkotási javaslatot előterjeszteni. Lásd Európai Polgári Kezdeményezés Fóruma: Egy közülünk (One of us).

ugyanilyen irányú kezdeményezésén alapult. A Lisszaboni Szerződés mellékletét képező, 2009. december 1-je óta hatályban lévő és az EU elsődleges jogát képező, az Európai Unió Alapvető Jogokról szóló Chartája (továbbiakban: Alapjogi Karta) is hasonló jogtörténeti múlttal rendelkezik: közös nyilatkozat formájában született meg ugyancsak 2003-ban.

Az uniós Alapjogi Karta 2. cikke kijelenti: minden embernek joga van az élethez.^[19] Az Alapjogi Karta 2. cikkének 2. pontja úgy fogalmaz, hogy „Senkit sem lehet halálra ítélni vagy kivégezni.”^[20] Ha a szó szerinti értelmezésből és a hétköznapi nyelvhasználatból indulunk ki, akkor kérdéses lehet, hogy a „senki” szó kit is takar: „senki” lehet-e egy magzat is?^[21] A 3. cikk 1. pontja ennél is továbbmegy: mindenkinek joga van a testének sérthetetlenségéhez.^[22] A Karta továbbá rendelkezéseket tartalmaz az eugenikával és a szervkereskedelemmel kapcsolatban is (3. cikk 2. pont) az „érintett személy” vonatkozásában, illetve az „emberi lények” klónozását illetően. Így egy cikkelyen belül háromféle jogi státuszú emberről beszélhetünk úgy, hogy az emberek között (általában: „everyone”) elvileg nem lehet különbséget tenni, hiszen ugyanezen Karta 21. cikkelye rendelkezik a megkülönböztetés tilalmáról, beleértve a születés alapján történő megkülönböztetést is.^[23] (Fontos kiemelni, hogy az Egyesült Királyság – amely az egyik legfontosabb terep a globális biotechnológiai cégek számára^[24] – 2017 novemberében eldöntötte, hogy nem kívánja az EU Alapjogi Kartájának hatályát fenntartani a Brexit kapcsán, amely – többek között – tiltja az eugenika alkalmazását, ami eddig az egyik legnagyobb (elvi) jogi akadály volt az ilyen irányú kísérletek és fejlesztések előtt.)^[25]

Különösen az embriók vonatkozásában lesz érdekes a jelenlegi technológiai fejlődés, amennyiben az ő értelmi képességeik, gondolataik – az újabb és neurobiológiai-agykutatásbeli tudományos áttöréseknek és rehabilitációs technológiáknak köszönhetően (lásd: David Eagleman kutatásait^[26]) – nemcsak észlelhetővé, mérhetővé válhatnak, hanem egyúttal egyenesen kommunikálni is tudunk majd velük. Továbbra is kérdéses az is, hogy mi az embrió pontos definíciója,

[19] „Everyone has the right to life.”

[20] „No one shall be subjected to torture or to inhuman or degrading treatment or punishment.”

[21] A kivégzés fogalma is vizsgálandó, hogy pontosan hogyan is kell értelmezni: vajon alapvetően csak állami vagy állami engedély alapján működtetett rendszeren, intézményen belül képzelhető el, illetve a kivégzés pl. a megsemmisítés szóval is felcserélhető.

[22] „Everyone has the right to respect for his or her physical and mental integrity.”

[23] „A megkülönböztetés tilalma.”

(1) Tilos minden megkülönböztetés, így különösen a nem, faj, szín, etnikai vagy társadalmi származás, genetikai tulajdonság, nyelv, vallás vagy meggyőződés, politikai vagy más vélemény, nemzeti kisebbséghez tartozás, vagyoni helyzet, születés, fogyatékoság, kor vagy szexuális irányultság alapján történő megkülönböztetés.

[24] McKinsey & Company – Bhandari, Mayank at al.: The UK biotech sector: The path to global leadership, 2021.

[25] Independent – Cowburn, Ashley: MPs vote against retaining EU Charter Of Fundamental Rights In UK law after Brexit, 2017.

[26] Ted.com – Eagleman, David: Can we create new senses for humans?, 2015.

amikor a jog és a technológia szürkezonájába tévedünk. Ma már a szexuális nem fogalma is tágan értelmezendő egyes országok jogalkotásában (pl. Németország 2018-ban bevezette a harmadik nemet („harmadik opció”)), nem a biológia, hanem a társadalom – jogalkotóin keresztül, illetve azt meghaladóan (pl. Legfelső Bíróság) – mond ítéletet biológiai „kategóriák” (pl. nemi állapot) és jogi státuszok (pl. embrió) felett. Ebben a kontextusban fontos az ún. transz(szexuális) jogokat is vizsgálni, mert jelentős bioetikai és emberi jogi relevanciája van.

1990-ben a Cossey versus Egyesült Királyság ügyben^[27] a strasbourgi testület még határozottan kitartott – a korábbi joggyakorlattal összhangban – elutasító álláspontja mellett, kimondva, hogy egy nemátalakító műtét nem jelenti valamennyi (új) tulajdonság megszerzését, valamint a tradicionális családmódel alapul szolgál arra, hogy biológiai alapjai legyenek a házasság szabályozásának. 1997-ben az X. Y. és Z. kontra Egyesült Királyság^[28] ügyben a strasbourgi bíróság bár még elutasította egy (nemzet változtatott) személy (itt: apa) kérését, aki örökbe akarta fogadni nőnemű partnerének mesterséges megtermékenyítéssel, donortól született gyermekét, ekkor már a bíróság azt is megállapította, hogy „de facto” családi kapcsolat létezik a felek közt. Az abortuszjogoknál is elhangzó, „én testem, az én jogom” analógiájára 2002-ben történt az áttörés: a Christine Goodwin versus Egyesült Királyság ügyben,^[29] amikor is a bíróság kimondta: „egyértelmű és folyamatos nemzetközi trend a transzneműség elismerése” és „nincs jelentős közérdeksérelem, ha a panaszos jogát elismerik”. 12 évvel később mintha fordult volna a kocka: a strasbourgi Emberi Jogok Európai Bíróságán (EJEB) 2024 áprilisában olyan döntés született, amely az utóbbi bő négy évtized vargabetűjét írhatja át, mert úgy határozott ekkor az emberi jogi testület, hogy az O.H. és G.H. versus Németország-ügy^[30] alapján „a gyermeket világra hozó személy egy nő (az anya), a nemző személy pedig egy férfi (az apa)”. (A szerző fordítása.) Ha ettől eltérően állapítanak meg a családi kapcsolatokat – tette hozzá a bíróság – az sértené a jogbiztonsághoz fűződő közérdeket, valamint a gyerek alapvető jogait is. A legújabb strasbourgi döntés – a korábbi esetjog tükrében – akár újabb fordulatként is minősíthető, ám ez valóban azt mutatja, hogy egyetemes jogértelmezői gyakorlatról már régen nem beszélhetünk, és valóban ez egy politikai kérdés is.^[31] Ennek ellenére politikai fronton továbbra is paradox a helyzet: az Európai Parlament a 2021 nyarán elfogadott Matić-jelentésben^[32] kitér arra, hogy „bizonyos körülmények között a transznemű férfiak és a nem bináris személyek is teherbe eshetnek”. Tehát megállapítható, hogy a jogi zűrzavar teljesnek mondható immáron az emberi jogok terén!

[27] Application no. 10843/84.

[28] Application no. 21830/93.

[29] Application no. 28957/95.

[30] Application no. 53568/18 és 54741/18.

[31] Magyar Nemzet – Lovász László (Gábor): Transzmozgalom és bírói aktivizmus, 2020d.

[32] Európai Parlament: A szexuális és reprodukciós egészség és jogok helyzete az EU-ban a nők egészségével összefüggésben, 2021.

Ebben a jogfejlődési kontextusban a transzjogok kérdése valójában nemcsak a sokat hangoztatott szexuális és egyéni identitás vagy az önrendelkezés szabadságát, hanem de jure az emberi faj mibenlétét kérdőjelezi meg, hiszen, ha valaki jogilag is nemet válthat, akkor – az egyébként egyre inkább rendelkezésre álló technológia esetén – a még jelenleg tiltott emberi génmódosításhoz is joga keletkezik, amely az utolsó nagy lépés lehet egy „fejlesztett emberhez” vezető úton. Mivel – az ún. CRISPR(Cas9)-technológia alkalmazásával már a „designer”-bébik létrehozatala sem lehetetlen a jövőben^[33] – de facto már megnyílt a lehetőség az emberi genom módosítása előtt is úgy, hogy a nemzetközi jogban és egyetlen ENSZ-egyezményben sem szerepel az emberi faj definíciója. Így újfent – a homo sapiens és a neandervölgyiek kontextusát látva – felmerülhet a kérdés, hogy milyen mértékű változtatás jelentheti egy új faj létrejöttét? A biotechnológiában élen járó országok (USA, Kína, Egyesült Királyság stb.) – ahogy láttuk az Óviedői Egyezmény kapcsán – jelentős része nem részese a vonatkozó és érintett bioetikai nemzetközi egyezményeknek, miközben mindez a kelet-közép-európai államok (verseny)hátrányához, illetve egy átfogó jogi káoszhoz és egyúttal egy lappangó emberi jogi krízishez is vezethet. Amennyiben az érintett nyugati országok, az USA, valamint Kína és Oroszország azt a döntő lépést megteszik, hogy korlátlanul, vagy legalábbis nem transzparens módon alkalmazzák a biotechnológiát, akkor a következményeit tekintve már nagyon fog hasonlítani az 1910-es években virágzott, angolszász eredetű eugenika egyes aspektusaihoz, ami később a náci fajelmélet közvetlen előzményévé is vált. A modern eugenika (féllegális-illegális biotechnológia) ígérete is délibábnak és tragikusnak bizonyulhat, akárcsak annak a múlt századbéli elődje, hiszen láthattuk, hogy az elszabadult és kontrollnélküli beavatkozás a természet rendjébe milyen következményekkel járt. Látványos és kézzelfogható, hétköznapi példája az eredetileg bikákat terelő agresszív és életerős bulldog, amely mára már egy kisebb túrán is majdnem megfulladó, a többi kutyához képest deformált testű, önmagától elleni is képtelen élőlénné vált a tenyésztés során. Ma már lehetséges az is, hogy – egy étellel össze nem egyeztethető genetikai betegség megelőzése érdekében, biotechnológiai eljárás által – akár három ember génállományából születhessen meg egy gyermek.^[34] Azon túlmenően, hogy a mesterséges megtermékenyítéssel kapcsolatos eljárások és a család nemzetközileg (is) hiányzó definíciójának problematikája még számos kérdést vethet fel, ezért mindezekre tekintettel ma már a hibrid élőlények (ember–állat) és kimérák (állat–állat) elvi (?), jövőbeni jogi státuszuk rendezetlenségére is kell gondolni, hiszen akár emberi tudattal rendelkező, egy bulldoghoz hasonlóan deformált testű emberi „torzszülött” is megalkotható lehet.^[35] Ez esetben – bármilyen módon is született meg a lény –, felmerül a kérdés, hogy ő is fogyatékos személynek minősül(het)-e, hiszen a vonatkozó ENSZ-egyezmény

[33] Regalado, 2022.

[34] Lovász – Szalay, 2015.

[35] Lovász, 2016.

(UNCRPD) se definiálja a személy vagy az ember fogalmát.^[36]

A különböző géntechnológiai eljárások egyre olcsóbbá válásával az egészségünk megóvása, helyreállítása mellett képességeink (önkéntes) megváltoztatása is elérhetővé válik, és ez a fejlemény felveti azt, hogy vajon milyen társadalompolitikai következményekkel járhat az „eugenika polgárjogiasodása”.^[37] A múltbeli biotechnológiai fejleményeknél láttuk, hogy előbb a fogyatékossgok kezelésekor, majd az abortusz, valamint a mesterséges megtermékenyítés kérdéskörénél is felmerültek egymással is összefüggő, összetett problémák a technológia és a modern egészségügy forradalmánál. A legfontosabb tanulságok egyike az lehet, hogy ma már felmerülhet: mi az ember (definíciója), ki férhet hozzá – a saját kénye-kedve szerint – a (saját) génállomány(á)hoz (és mennyiért), mi a család (alapegysége), mit (nem) szabályoznak a nemzetközi egyezmények (és miért nem)?^[38]

Az 1920 óta jogilag létező abortusz tehát lényegében egy olyan poszthuman fogalom, amely tagadja (a magzat) emberközpontúságát (csak egy másik, jogilag elismert ember, vagyis személy, az anya érdekét veszi figyelembe), illetve a magzat mint szubjektum létezését, valamint azt, hogy az egy olyan lény, amelyik autonóm. Sőt, a poszthumanizmus kapcsán – többek közt – az *animal studies* nevű irányzat tagadja az antropocentrikus világképet és az embert az állatvilággal helyezi egy szintre, és az állati jogok megadása – Tom Regan szerint – valójában normatív értelemben a személyiséggel való rendelkezés követelményéből származtathatóak, hiszen morális értékkel bírnak.^[39] lásd egy állat elpusztítása, kínzásának egyre szigorodó tilalmát és büntetőjogi szankcióját. Ennek alapján az emberi magzat még ennél is „lejjebb” van, hiszen például az illegális magzatelhajtás vétsége kevésbé súlyosan büntetendő, mint egy állat elpusztítása.^[40] Ebből a szempontból még az is felvethető, hogy miért is gondoljuk azt, hogy egy poszthuman korban lesz helye az embernek: ha például az ember legközelebbi két rokonának tartott fajt nézzük, akkor a csimpánzok és a bononók (Pan troglodytes és Pan paniscus, együtt: Panina) az ő szemszögükből nézve – ember egy „posztpanina” társadalmat épített fel. Így tehát egy ember (Hominina) utáni társadalom – amelyben ráadásul a genetikailag még kapcsolatban sem lévő mesterséges entitások (mesterséges intelligencia, humanoid robotok) vagy a génmódosítással megalkotott, „tökéletes” új faj már távolabb lesz ezen hagyományos rendszerezés alapján a Homo sapienstől, mint most a Panina és a Hominina úgynevezett öregnemek egymástól.

A biotechnológia kapcsán tanulságos az a vélemény, hogy nem más, mint Robert Edwards, a mesterséges megtermékenyítés atyja, Nobel-díjas genetikus azt

[36] Lovász, 2018b.

[37] Lovász – Szalay, 2015.

[38] Mandiner – Lovász László (Gábor): A bioetika útvesztői, 2019b.

[39] Horvát – Lovász – Nemes, 2019, 99-106.

[40] Lovász, 2009.

jósolta még 1999-ben, hogy a jövőben a gyermekeink genetikai tökéletlensége, azaz azok minősége miatt fogunk aggódni, és a genetikailag „hibás” gyermekek még inkább „leértékelődnek”, hiszen, ahogy ő fogalmazott: a szülők személyes felelőssége („bűne”) lesz, amennyiben egy gyermek sérüléssel, fogyatékkal születik meg, azaz a „selejtés” ember kategóriájáról beszélünk.^[41] Ennek a kérdéskörnek a súlya azért jelenős, mert ez azzal a hatással járhat társadalmi szinten, hogy az eugenika most már nem a közhatalom és az állami döntéshozók, hanem az egyén szintjén jelenhet meg, újra és egyúttal elfogadottá válik, akárcsak az abortusz a 20. század utolsó harmadában a fejlett világban – ezért beszélhetünk az eugenika „polgárjogiasításáról” is.^[42] A baloldali John Rawls *Az igazságosság elmélete*^[43] című munkájában ugyanakkor úgy érvel, hogy a természetadta tehetség egyenlőtlen megoszlása igazságtalan, így az életkilátások kiegyenlítése a hátrányos helyzetűek számára igazolható, mint ahogy Ronald Dworkin is a szülők autonómiájára hivatkozva támogatja a génszűrés beavatkozásokat.^[44] Velük mereven szemben áll Jürgen Habermas, aki az ember genetikai fejlesztése ellen írt. Habermas *„Az emberi természet jövője”* című munkájában még a prenatális genetikai technológiák alkalmazását is elutasítja.^[45] Habermas alapvetően két fő okból utasítja el az ember fejlesztését: az etikai szabadság megsértése és az aszimmetrikus kapcsolatok létrehozásának a veszélye, rávilágítva a tudomány és a vallás közötti feszültségre.

Ezzel párhuzamosan az új, „fejlesztett ember” (*homo sapiens conrectus*) szociális természete is új megvilágításba kerülhet, hiszen amennyiben relatíve hibátlan testtel és olyan – kiterjeszthető, ideértve implantátumokkal történő – elmével rendelkezik, amellyel mindazon készségek, amelyekre korábban kifejezetten szükség volt a természetes fejlődés eredményeképpen (kommunikációs készség, érzelmi kifejezőkészség, absztraháló készség, tények és adatok elsajátítása, rendszerezése, együttműködési kényszer, stb.), nem voltak adottak. (Egy külön értekezés témája lehet az, hogy vajon milyen (új) politikai és társas érintkezési és szocializációs normák alakulhatnak ki, különösen a big data árnyékában.)

Francis Fukuyama – *A történelem vége és az utolsó ember* (1989) szerzője – szerint az emberi természet védelme ugyanakkor a politikai rend és a liberális demokrácia győzelmének alapvető eleme, záloga, biztosítéka. Valójában szerinte az „ember feljavításának” transzhumanista projektje magát a liberális társadalomnak a jövőjét fenyegeti, és ezért azt kockáztatja, hogy a történelem mintegy újraindulhat ahelyett, hogy véget érne. (Részben azért, mert az emberi jogok és az emberi természet közötti kapcsolat már nem nyilvánvaló: egyre többen tagadják, hogy létezik emberi természet, és a jóról és rosszról alkotott felfogá-

[41] Scientific American – Obasogie, O.K.: Commentary: the eugenics legacy of the Nobelist who fathered IVF, 2013.

[42] Lovász – Szalay, 2015.

[43] Rawls, 1999, 87.

[44] Dworkin, 2000, 452.

[45] Habermas, 2003, 20.

sunknak semmi köze ehhez.) Ahogy Fukuyama megjegyzi: „(e)z a lehetőség nem vehető félvállról, ugyanis a létező emberi természet tölti meg állandó tartalommal azt a fogalmat, amelyet önmagunkról mint fajról alkotunk. A vallás mellett az emberi természet az, ami meghatározza legalapvetőbb értékeinket. Emberi természetünk alakítja és korlátozza a különféle politikai rendszereket, ezért az a tudomány, amely képes újraformálni azt, ami vagyunk, vélhetően igen kártékony módon befolyásolhatja a liberális demokráciát és magának a politikának a természetét.”^[46] Ráadásul, az „eugenika polgárjogiasítása” éppen a jog és az erkölcs rendszerét kezdi ki, ugyanis Szoboszlai-Kiss szerint a jogi és erkölcsi szabályok elkerülhetetlenek a társadalom működéséhez, nélkülük anarchia alakulna ki, így e két alrendszer legfontosabb közös jellemzői a szabályok,^[47] amelyek nemcsak jogokat, hanem – teszi hozzá Fukuyama is – kötelezettségeket is rónak a „közjó” érdekében, mivel azok „nem lehetnek semlegesek az értékek tekintetében, amelyekre szükségük van”, és amelynek alapja és garanciája a mértékletesség, valamint annak elfogadása is, hogy a legfontosabb dolog, ami korlátoz bennünket: a fizikai testünk. A való, fizikai világban az „emberi lények nem szabadon lebegő ágensek, akik kényükre-kedvükre tudnak más és más alakot ölteni”, szemben a virtuális valósággal, állítja Fukuyama.^[48]

Ezért Fukuyama számára csak egyetlen lehetséges megoldás létezne, mégpedig a biotechnológiák szigorú ellenőrzésének bevezetése. Korlátjai ellenére ez a fukuyamai vízió a biokonzervativizmuson belül központi jelentőségűvé vált Pi-erre Bourgois szerint.^[49] Fukuyama kiemeli, hogy a génmanipulációval kapcsolatos ellenérzések, aggályok legnagyobbbrészt a vallásos emberek oldaláról fogalmazódnak meg, mert: „(A) kereszténység alapvető tanításai közé tartozik, hogy minden ember, függetlenül társadalmi helyzetétől, egyenlő méltóság részese, s ezért egyenlő tiszteletre jogosult.” A japán-amerikai filozófus azt is vallja, hogy: „A biotechnológia egyes válfajaival szemben a vallás szolgáltatja a legvilágosabb érveket, ám ezek az érvek nem fogják meggyőzni azokat, akik nem fogadják el a vallás kiinduló feltevéseit. Ezért fontos, hogy az ellenvetések egy másik, világi jellegű csoportját is megvizsgáljuk.”^[50] Amennyiben – tegyük fel – a teljes emberi genetikai állomány módosítható lesz a transzgenomúséghez való jog érdekében, hol lesz a határ? Lehet ugyanis olyan eset, amikor eredetileg nem emberi lénynek ugyanolyan, egyenlő méltóság jár? Fukuyama ezért úgy látja, hogy amennyiben a genetikai lottó helyett a választás veszi át, akkor az egyenlőtlenségek nőni fognak, sőt: „(...) Nietzsche nagyon is helyesen érzékelt, hogy mihelyt eltűnik az egész emberiséget körülölelő rikító vörös határvonal, lehetővé válik a visszatérés a társadalom sokkal hierchikusabb berendezkedéséhez.”^[51] Ez pedig egy

[46] Fukuyama, 2003, 470.

[47] Szoboszlai-Kiss, 2017, 170.

[48] Fukuyama, 2024, 236.

[49] Bourgois, 2019, 119-132.

[50] Fukuyama, 2003, 128.

[51] Fukuyama, 2003, 210.

születési arisztokráciát jelenthet majd, amely éppen a (módosított) természetre hivatkozva fogja az előkelőséget megkövetelni. A középkori arisztokrácia, bár a természetre hivatkozott, valójában erőszakra (lásd: bekerítések, hősi helytállás és hűség), illetve majd a hagyományokra épített hatalmának biztosításakor.

Fukuyama ezért összegezve a világ legveszélyesebb ötletének tartja a transz-humanizmust, mert szerinte az ember áll(hat) csak a társadalom középpontjában. Fukuyama szerint a fejlett világban ugyanis egy „furcsa” felszabadítási mozgalom alakult ki, a transzhumanizmus, amely nem más, mint az emberiség biológiai határainak a meghaladását tűzte ki célul. Ez azért veszélyes, mert lényegében a törvény előtti egyenlőséget alapvetően veszélyezteti: az USA történelmének az elmúlt két évszázada során – az Egyesült Államok Függetlenségi Nyilatkozatával összhangban, miszerint „minden ember egyenlőnek teremtetett” – a legkomolyabb belpolitikai harcai amiatt zajlottak, hogy ki minősülhessen teljesen embernek, hogy ne számítson a bőrszín, a nem vagy az irányultság ahhoz, hogy valaki teljes értékű ember és polgár lehessen. Fukuyama szerint a kivívott egyenlőség hátterében éppen az a meggyőződés áll, hogy mi mindannyian rendelkezünk egy olyan emberi esszenciával, amely eredendően, önmagában is értékkel bír, és amely egyben a politikai liberalizmus középpontjában áll. Ennek a lényegnek – vagyis maga az emberi méltóság – módosítása a transzhumanista projekt lényege. Ha elkezdjük magunkat valami felsőbbrendűvé alakítani, írja Fukuyama, akkor vajon milyen jogokat követelnek majd ezek a fejlett lények, és milyen jogaik lesznek a mintegy hátrahagyottaknak? A transzhumanisták épp ezekre a biológiai tulajdonságokra mondják azt, hogy ezeket a biotechnológiával meg lehet és kell is haladni – vagyis egy új egyenlőtlenség alakulhat ki azok között, akik a technológiához részben vagy korlátozottan hozzáférnek, nem beszélve azokról, akik egyáltalán nem. Másképpen fogalmazva: éppen a törvényben garantált egyenlőség fog csorbát szenvedni.^[52] Nick Bostrom az *In Defense of Posthuman Dignity* című cikkében^[53] ezért úgy kritizálta Fukuyamát, hogy a transzhumanizmus szerinte nem fogja megfoszthatni az emberiséget a tisztelethez való jogától, mert – szerinte – hiányzik az empirikus bizonyíték, és ehhez – tegyük hozzá – csak a nyugati országok példáját hozza fel, miközben az első poszthumán jogi lépés éppenséggel az abortusz engedélyezése volt a Szovjetunióban, és a kritikai poszthumanizmus meg egy olyan irányzat, amely nemcsak egy teremtő erőt, hanem az embert is kiveszi a természet és a világkép közepéből. Mind Harari, mind Kurzweil a halál – mint „technikai probléma” – meghaladását, legyőzését vallja, ami az emberiség célja kell, hogy legyen ahhoz, hogy az ember betöltse történelmi küldetését, szintet lépve az emberi evolúcióban.^[54] Kurzweil szerint ez oda fog vezetni, hogy az emberi agy, vagyis a neocortexunk egy felhőhöz csatlakozhat majd.^[55]

[52] Fukuyama, 2004.

[53] Bostrom, 2005.

[54] Harari, 2002, 28., 30.

[55] Kurzweil, 2024, 69-73.

Ebben a kontextusban tehát az államoknak kiemelt felelőssége van a felelőtlen és öncélú, illetve a kontrollálatlan génmódosítás ígérete, a „fejlesztett ember” kapcsán, mivel ma még nem tudjuk pontosan, vajon ezek a módosítások mivel is járnak. Fukuyama 2004-ben kifejtette, hogy valójában bármelyik kulcsfontosságú jellemzőnk módosítása is elkerülhetetlenül egy összetett, egymással összefüggő „tulajdonságcsomag” módosulását vonja maga után, és soha nem fogjuk tudni előre látni a végső eredményt. Ezért ő maga a környezetvédelmi mozgalmak alázatát ajánlja, amely a nem emberi természet integritásának tiszteletére tanít bennünket^[56] – és erre lenne szükség az emberi méltóság védelme érdekében is. Talán éppen ezért is érdemes visszatekintenünk a magyar történelemre is ezen a téren, és a korábban már idézett, a magyar büntetőjog nagy alakja, az akadémikus Angyal Pál 1936-ban így szólt: „(...) kevésbé engedhetjük meg magunknak azt a fényűzést, hogy sorainkat megritkítsuk annak a ma még nagyon is kétes értékű és bizonytalan előnynek ellenében, amely a számban megcsökkent magyarok állítólagos nemesbülését ígéri”.^[57]

Fukuyama szerint: „sors talán valamiképpen arra szánt bennünket, hogy éljünk ezzel az újfajta szabadsággal, és az is lehet, hogy az evolúció következő szakaszában, mint némelyek állítják, mi magunk fogjuk tudatosan alakítani biológiai felépítésünket, helyett, hogy e feladatot a vakon működő természetes szelekcióra bízánánk. De ha ekként cselekszünk, nem árt, ha nyitva tartjuk a szemünket. Sokan vélekednek úgy, hogy a poszthumán világ meglehetősen hasonlóságot mutat majd a jelenlegivel – azaz szabadság, egyenlőség, prosperitás, gondoskodás és környörületesség fogja jellemezni –, csak éppen az emberek egészségesebbek, hosszabb életűek és talán intelligensebbek lesznek, mint ma. De a poszthumán világ lehet sokkal hierarchikusabb és törtetőbb is, mint a mi mostani világunk, minek következtében tetemesen megnőhet a társadalmi konfliktusok száma. Előfordulhat, hogy a „közös emberiség” fogalma teljesen megszűnik létezni, mert az emberi géneket olyan sok más fajéval kombináljuk majd, hogy nem fogjuk többé pontosan tudni, mi is tulajdonképpen az ember. Megeshet, hogy a jócskán száz éven felüli átlagemberek idősek otthonában fognak üldögélni, várva, hogy végre eljöjjön értük a halál. De az is elképzelhető, hogy a Szép új világ puha zsarnoksága válik valósággá, amelyben mindenki egészséges és boldog, csak éppen senki nem emlékszik már a remény, a félelem vagy a küzdelem szavak jelentésére.”^[58]

A transzhumanizmus legjelesebb képviselői, Bostrom, Harari, de még Kurzweil is ott tévednek, hogy humanista alapokon gondolhatják a transzhumanizmust mint filozófiát konstruálni. A transzhumanizmus a humanizmus tradicionális jellegén, vagyis az ész, a ráció elvén túllépve, az ember meghaladását olyan módon kívánja megvalósítani, amely valójában az ember megsemmisülését jelenti. A humanizmus nemcsak nem engedheti el az antropocentrikus világgépet, hanem az ember autonómiájából sem engedhet, hiszen például az örök élet

[56] Fukuyama, 2004.

[57] Angyal, 1936.

[58] Fukuyama, 2003, 290.

céljából a közös tudattal összekapcsolt mesterséges intelligenciával rendelkező „egyéni tudat” feltöltése egy közös tudatba nemcsak az ember-non-humán határvonalat szünteti meg, hanem a szubjektivitást is, ez utóbbi megszűnésekor – bármeddig is éljen egy felhőben digitális formában az eredetileg emberi tudat – már nem beszélhetünk emberről. Ez a vörös vonal az emberi méltóság központi magja és az emberi minőség végső határvonala, amelyen belül maradhat az ember: ember. Ahogy a vonatkozó, a terhesség megszakítására vonatkozó szabályok rendeletben való meghatározásáról szóló 64/1991. (XII. 17.) AB határozat rendelkezett: „Az emberi méltósághoz való jog azt jelenti, hogy van az egyén autonómiájának, önrendelkezésének egy olyan, mindenki más rendelkezése alól kivont magja, amelynél fogva – a klasszikus megfogalmazás szerint – az ember alany marad, s nem válhat eszközzé vagy tárggyá. A méltósághoz való jognak ez a felfogása különbözteti meg az embert a jogi személyektől, amelyek teljesen szabályozás alá vonhatók, nincs „érinthesetlen” lényegük. A méltóság az emberi étellel eleve együttjáró minőség, amely oszthatatlan és korlátozhatatlan, s ezért minden emberre nézve egyenlő.”

Mindezzel párhuzamosan – részben a fogyatékosok és sérülések kezelése, azok (re)habilitációja révén – egyre több olyan tudományos áttörés következett be a közelmúltban, amelyek révén már az „egészséges” embereket feljavíthatják, sőt, ami aggályos: továbbfejleszthetik, ami viszont elvezethet a kontrollálatlan „fejlesztett emberhez”, méghozzá belátható időn belül, számos emberi jogi dilemmát, szociálpolitikai és (bio)etikai kérdést felvetve. Nem véletlenül fogalmaz úgy Harari a Homo Deus-ban, hogy az elmúlt 300 évben a „humanizmus – az emberiség imádata – meghódította a világot. A humanizmus felemelkedése azonban már bukásának magvait is magában hordozza. Míg a megistenülésére való törekvés a logikus befejezés felé viszi a humanizmust, ezzel egy időben feltárja rejtett hibáit is. Egy eszme hibáit gyakran csak akkor vesszük észre, ha már közel jár ahhoz, hogy valóra váljon.”^[59] Harari kitágítja a 20. századi humanizmust, kifejtve, hogy az „két oldalhajrást is növesztett: „a szocialista humanizmust, amely szocialista és kommunista mozgalmak egész seregét foglalta magába, és az evolúciós humanizmust, amelynek leghíresebb képviselői a náciak voltak. Mindkét oldalág egyetértett a liberalizmussal annyiban, hogy az értelem és hatalom forrásai az emberi tapasztalatok. Egyikük sem hitt semmilyen transzcendentális erőben vagy isteni törvénykönyvben.”^[60]

Harari az előbbi gondolatmenetet később így folytatja: „Talán a humanizmus bukása is a javunkra válik majd. Az emberek általában tartanak a változástól, mert félnek az ismeretlentől. A történelem legállandóbb vonása azonban az, hogy minden változik.” (...) „A modern társadalom a humanista dogmákban hisz, és a tudományt nem ezek megkérdőjelezésére, hanem megvalósítására használja. Nem valószínű, hogy a 21. században a humanista dogmák helyébe majd tisztán tudományos elméletek lépnek. A tudományt a humanizmussal összekötő

[59] Harari, 2022, 64.

[60] Harari, 2022, 215-216.

paktum azonban szerte hullhat, hogy helyet adjon egy új, a tudomány és valamely poszthumanista vallás között kötött alkunak.”^[61]

Ehhez az első lépése a poszthumán forradalom ikonikus lépésének a korrigálása kell, hogy legyen, méghozzá abban a témában, amelyet minden vallás és felekezet elutasít: az abortusz. Az abortusz felülvizsgálata jelentheti azt, hogy sikerül helyreállítani valamennyi ember egyenlő méltóságát és magát a jogegyenlőséget is, ugyanis a most zajló technológiai forradalom, valamint a tudományos kutatás és fejlesztés olyan új jövővel is kecsegtethet ezen a téren, ami a jelenlegi, jogi érvelésbe bújtatott, gyakorlati problémát az abortusz tekintetében áthidalhatóvá teheti.^[62] Az emberiség ugyanis már nagyon közel áll a mesterséges méh elkészítéséhez a Nature 2023 nyarán közzétett beszámolója alapján,^[63] így a szakértők szerint egy évtizeden belül mindez hétköznapi valósággá válhat. Így a jelenlegi fejlődés alapján akár „prognosztizálható egy olyan út is, amelynek során az abortusznak, mint a magzat halálához vezető »kényszermegoldás« lehetősége minden jogalapja megszűnik, hiszen innentől kezdve a nem kívánt magzatok esetében egy – az abortuszhoz lényegében hasonló – operáció keretében az életet fenntartó, mesterséges méhet jelentő biozsákok válthatják fel a halottas műanyag zsákokat. Az abortusz joga a jövőben tehát legfeljebb a magzat eltávolításának és örökbeadásának joga lehet, nem pedig egy döntés a magzat, vagyis egy ember élete felett, amelynek terhét és felelősségét immáron nem egyedül a nőknek kell majd viselniük.”^[64]

Így tehát egy olyan (új) humanizmusra van szükség, amely figyelembe veszi a technológiai fejlődést, a humanizmus meglévő, kétségtelenül európai örökségét, méghozzá a zsidó-keresztény teológiai értékeket, valamint a 20. századi humanizmus vadhajtasait jelentő szörnyűségeihez is vezető eugenika (szcientizmus) elvetését is, ez pedig nem más, mint a (technológiai) ortodox humanizmus, vagy másképpen: technus-ortodox humanizmus, amely a visszatérés esélyét adhatja Rotterdami Erasmus örökségéhez.

És ez hogy is kapcsolódik a Fukuyama-féle liberalizmushoz, amelynek győzedelmeskednie kell a történelem végén? A bevallottan ateista filozófus, John Gray, a London School of Economics and Political Science professzora szerint: „(A) kereszténység diadala törést jelentett a nyugati civilizációban. Egyáltalán nem magától értetődő minden emberi lény egyenlő belső értéke vagy az egyes személyek eredendő értékessége. Ezeket az értékeket - amelyeket a szekuláris gondolkodók manapság természetesnek vesznek - a kereszténység helyezte a nyugati világ középpontjába. (...) Végző soron a liberális humanizmus a Biblia lábjegyzete. A szekuláris modernitás nem a kereszténység tagadása, hanem annak más formában való folytatása. Azok a bien-pensant ateisták, akik azt hajto-

[61] Harari, 2017, 66.

[62] Mandiner – Lovász László (Gábor): Abortusz-paradoxon a jog halójában – mit hozhat a technológiai fejlődés?, 2018a.

[63] Kozlov, 2023.

[64] Portfolio – Lovász László (Gábor): A biozsák, ami megmentheti a világot, 2019a.

gatják, hogy mennyivel civilizáltabbak lennénk, ha nem létezne a kereszténység, nem kérdezték meg, hogy honnan ered a civilizációról alkotott elképzelésük. Nietzsche közelebb állt az igazsághoz. Ha bánjuk a kereszténység felemelkedését, akkor sajnáljuk a liberalizmus, az emberi jogok és a haladásba vetett hit felemelkedését is.”^[65] (A szerző fordítása.) A 2024-es év egyik legnagyobb, ha nem éppen a legnagyobb filozófiai és eszméletörténeti fejleménye volt az, hogy a bevallottan ateista brit etológus, Richard Dawkins – *Az isteni téveszme* és az Önző gén világhírű szerzője – immáron „kulturális kereszténynek” vallja magát, és a kereszténységet részesíti előnyben az iszlámmal szemben „minden egyes alkalommal”, ahogy fogalmazott az LBC-nek 2024 áprilisában adott interjújában. (Azt is egyértelművé teszi Dawkins az interjúban, hogy „egyetlen szót sem hisz” a keresztény hitből,^[66] Dawkins, tiltakozva a transzneműek jogaiért harcolók politikai (és keresztényellenes) törekvései ellen, több, hasonlóan ismert és elismert ateista gondolkodóval (pl. Steven Pinkerrel) együtt 2024 december utolsó napjaiban elhagyta a Freedom from Religion Foundation-t (FFRF)).^[67]

Dawkins talán az első, ám kétségtelenül jelentős és befolyásos fecske lehet most a tudomány és filozófia világában. Kérdés, hogy még kik fogják követni őt, és vajon megváltoztathatjuk-e a világot közösen, és eljőhet-e a (technológiai) ortodox humanizmus ideje, igazolva azt, hogy Fukuyamának mégis igaza van abban, hogy nincs fejlettebb és az emberi jogokat biztosító társadalmi berendezkedés, mint a (klasszikus) humanizmuson alapuló – vagyis a jobboldali (neoliberális) és baloldali (identitáspolitikai) szélsőségektől és az azokra szükségszerűen reagáló „populista” és „progresszív” irányzatoktól mentes és hagyományos – értéktöbblettel bírő, nem pusztán „semleges” – liberális értékekhez és mértékletességhez visszatérő^[68] – liberális társadalmi rend, amelynek gyökere és alapja végülis a kereszténység.

Joel Kotkin szerint félő, hogy nem maradt sok időnk. *A neofeudalizmus eljövele - Figyelmeztetés a globális középosztály számára* szerzője szerint „(A) jövőnk kezd úgy festeni, mint valamiféle »high-tech középkor«, ahogy azt Szakaija Taicsi japán futurista már több mint három évtizeddel ezelőtt megjósolta.”^[69] Lehet, hogy Fukuyama intése ellenére a 21. században a humanizmus végső bukása jön el, ám az a szabadságjogokat a leginkább garantáló, európai gyökerű liberális és az ipari forradalmak által formált, technológia által hajtott társadalmi rendet is magával ránthatja – tulajdonképpen beváltva híres jövődőlését, hogy a történelem vége valóban a liberális társadalmi renddel ér véget. Ezért Kotkin szerint a „neofeudalizmussal szembeni ellenállás” kulcsát ma azok az emberek jelentik,

[65] The New Statesman – Gray, John: Why the liberal West is a Christian creation, 2019.

[66] Leading Britain's Conversation: If I had to choose between Christianity and Islam, I'd choose Christianity every single time, 2024.

[67] The Telegraph – Henderson, Cameron: Richard Dawkins quits atheism foundation for backing transgender 'religion', 2024.

[68] Fukuyama, 2024, 40-41., 238-239.

[69] Kotkin, 2024.

akiknek van nagyobb biztonságot adó magántulajdonuk, gyakran saját vállalkozásuk is, és akik közösségeket építenek családjuk szükségletei körül. „A nyugati kultúra és az annak vívmányai iránt érzett büszkeség visszaszerzése – úgy, hogy eközben nyitottak maradjunk az újonnan jövő emberek és a máshonnan érkező hatások befogadására – alapvető fontosságú ahhoz, hogy meglegyen az az ambíciónk és önbizalmunk, amely a Nyugat felemelkedését a felfedezések korától az újkorszakig hajtotta.”^[70]

Ez pedig csak a keresztény és technológiai alapú, ortodox (techno-ortodox) humanizmushoz való visszatéréssel képzelhető el.

IRODALOM

- Angyal Pál (1936): *A negatív eugenikai irány büntetőjogi vonatkozásai*. Budapest.
- Bostrom, Nick (2005): In defense of posthuman dignity. In: *Bioethics*. 19(3). DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1467-8519.2005.00437.x>.
- Bourgois, Pierre (2019): A political criticism of transhumanism: The bioconservatism of Francis Fukuyama. In: *Raisons politiques*. 74(2). (Elérhető: <https://shs.cairn.info/journal-raisons-politiques-2019-2-page-119?lang=en>).
- Center for Reproductive Rights: The World's Abortion Laws. (Elérhető: <https://reproductiverights.org/maps/worlds-abortion-laws/>).
- Dworkin, Ronald M. (2000): *Sovereign Virtue: The Theory and Practice of Equality*. Harvard University Press, Cambridge.
- Európai Parlament: A szexuális és reprodukciós egészség és jogok helyzete az EU-ban a nők egészségével összefüggésben. Állásfoglalás, 2021. (Elérhető: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2021-0314_HU.html).
- Európai Polgári Kezdeményezés Fóruma: Egy közülünk (One of us). (Elérhető: <https://citizens-initiative-forum.europa.eu/sites/default/files/2021-03/One%20of%20Us%20HU.pdf>).
- Foster, Thomas (2005): *The Souls of Cyberfolk. Posthumanism as Vernacular Theory*. University of Minnesota Press, Minneapolis–London.
- Fukuyama, Francis (1994): *A történelem vége és az utolsó ember*. (Ford. Somogyi Pál László – M. Nagy Miklós.) Európa Kiadó, Budapest.
- Fukuyama, Francis (2003): *Poszthumán jövődönk. A biotechnológia forradalom következményei*. Európa könyvkiadó, Budapest.
- Fukuyama, Francis (2004): Transhumanism. In: *Foreign Policy*. DOI: <https://doi.org/10.2307/4152980>.
- Fukuyama, Francis (2024): *A liberalizmus vesszőfutása*. (Ford. Bojtár Péter.) Európa Kiadó, Budapest.
- Guillén, Mauro F. (2022): *2030: How today's biggest trends will collide and reshape the future of everything* (2nd ed.). St. Martin's Press, New York.
- Habermas, Jürgen (2003): *The Future of Human Nature*. (Ford. Rehg, William – Pensky, Max – Beister, Hella.) Polity Press, Cambridge.

[70] Kotkin, 2024.

- Hajdinjak, Mateja et al. (2021): Initial Upper Palaeolithic humans in Europe had recent Neanderthal ancestry. In: *Nature*. 592. (Elérhető: <https://www.nature.com/articles/s41586-021-03335-3>).
 - Harari, Yuval (2022): *HOMO DEUS. A holnap rövid története*. (Ford. TORMA Péter.) Animus Kiadó, Budapest.
 - Horváth Márk – Lovász Ádám – Nemes Z. Márió (2019): *A poszthumanizmus változatai – Ember, embertelen és ember utáni*. Prae Kiadó, Budapest.
 - HVG.hu: Lehet, hogy át kell írni a történelemkönyveket: úgy néz ki, ugyanahhoz a fajhoz tartozhat a neandervölgyi ember és a homo sapiens. (Elérhető: https://hvg.hu/tudomany/20240113_neandervolgyi_ember_homo_sapiens_evulocio_tortenelem_asatas_genetika_dns_oroklodes).
 - IFLScience – Taub, Benjamin: Human And Chimp DNA Is 98.8 Percent Identical – So How Are We So Different?, 2024. (Elérhető: <https://www.iflscience.com/human-and-chimp-dna-is-988-percent-identical-so-how-are-we-so-different-74406>).
 - Independent – Cowburn, Ashley: MPs vote against retaining EU Charter Of Fundamental Rights In UK law after Brexit, 2017. (Elérhető: <http://www.independent.co.uk/news/uk/politics/brexit-eu-charter-fundamental-rights-commons-uk-eu-defeat-a8068326.html>).
 - Kotkin, Joel (2024): *A neofeudalizmus eljövetele - Figyelmeztetés a globális középosztály számára*. (Ford. Forgács Ildikó.) MCC Press, Budapest.
 - Kozlov, Max (2023): Human trials of artificial wombs could start soon. Here's what you need to know. In: *Nature*. (Elérhető: <https://www.nature.com/articles/d41586-023-02901-1>).
- DOI: <https://doi.org/10.1038/d41586-023-02901-1>.
- Kurzweil, Raymond (2024): *The Singularity Is Near: When Humans Transcend Biology*. The Bodley Head, London.
- DOI: https://doi.org/10.1057/9781137349088_26.
- Landy-Gyebnár Mónika (2022): Sosem volt még ennyi neandervölgyi gén a világon. In: *National Geographic*. (Elérhető: <https://ng.24.hu/tudomany/2022/09/24/sosem-volt-meg-ennyi-neandervolgyi-gen-a-vilagom/>).
 - Le Monde – Darame, Mariama: France, first to protect abortion in Constitution, sends message to „women of the world, 2024. (Elérhető: https://www.lemonde.fr/en/politics/article/2024/03/05/france-protecting-abortion-in-its-constitution-sends-message-to-women-of-the-world_6586538_5.html).
 - Leading Britain Conversation: „If I had to choose between Christianity and Islam, I'd choose Christianity every single time.” X. com. 2024. március 31. (Elérhető: (Online <https://x.com/LBC/status/1774510715975368778>)).
 - Lovász László (Gábor) – Szalay Máté Gerzson (2015): Genetikailag háromszülős gyermekektől az eugenika polgári jogiasításáig. In: *Európai Jog*. 15. (Elérhető: <https://szakcik-kadatbazu.hu/doc/7763551>).
 - Lovász László (Gábor) – Szoboszlai-Kiss Katalin (2021): A mesterséges megtermékenyítésről mint az élethez való jog lehetőségéről és az ebből származó etikai dilemmákról. In: *Jog-Állam-Politika. Jog- és politikatudományi folyóirat*. 2021/2. sz.
 - Lovász László (Gábor) (2016): Svédcsavarok az emberi jogoknál? In: *Szociálpolitikai Szemle*. 2(4-5). (Elérhető: <http://www.szocszemle.hu/szociapolitikai-szemle-2016-ii-evfolyam-4-5-szam.html>).
 - Lovász László (Gábor) (2018b): Homo Sapiens Conrectus - íme, a fejlesztett ember! In: Aczél Petra – Csák János – Szántó Zoltán Oszkár (szerk.): *Társadalmi Jövőképesség – Egy új tudományterület bemutatkozása*. Budapesti Corvinus Egyetem Társadalmi Jövőképesség Kutatóközpont, Budapest.

- Lovász László Gábor (2009): A jövő kihívásai, új jogi, jogfilozófiai problémákról és a „demográfioradalmárok” feladatairól, avagy több joga van-e egy csimpánznak, mint egy sclerosis multiplexes embernek? In: *Európai Jog*. 9(3). (Elérhető: <https://szakikadatbazis.hu/doc/7792584>).
- Lovász László Gábor (2010): Rövid elmélkedés a modern abortusz-paradoxonról a magyar alkotmányozás fényében az állam életvédelmi kötelezettsége szempontjából. In: *Európai Jog*. 2010/5. (Elérhető: <https://szakikadatbazis.hu/doc/6508476>).
- Magyar Nemzet – Lovász László (Gábor): Transzmozgalom és bírói aktivizmus, 2020d. (Elérhető: <https://magyarnemzet.hu/velemeney/2020/09/transzmozgalom-es-biroi-aktivismus>).
- Mandiner – Lovász László (Gábor): A bioetika útvesztői, 2019b. (Elérhető: <https://mandiner.hu/belfold/2019/10/a-bioetika-utvesztői>).
- Mandiner – Lovász László (Gábor): Abortusz-paradoxon a jog halójában – mit hozhat a technológiai fejlődés?, 2018a. (Elérhető: <https://mandiner.hu/kulfold/2018/09/abortusz-paradoxon-a-jog-halojaban-mit-hozhat-a-technologiai-fejloedes>).
- McKinsey & Company – Bhandari, Mayank at al.: The UK biotech sector: The path to global leadership, 2021. (Elérhető: <https://www.mckinsey.com/industries/life-sciences/our-insights/the-uk-biotech-sector-the-path-to-global-leadership>).
- Portfolio – Lovász László (Gábor): A bioszak, ami megmentheti a világot, 2019a. (Elérhető: <https://www.portfolio.hu/prof/20190819/a-bioszak-ami-megmentheti-a-vilagot-334343>).
- Rawls, John (1999): *A Theory of Justice: Revised Edition*. Harvard University Press, Cambridge. DOI: <https://doi.org/10.4159/9780674042582>.
- Regalado, Antonio (2022): The scientist who co-created CRISPR isn't ruling out engineered babies someday. In: *MIT Technology Review*. (Elérhető: <https://www.technologyreview.com/2022/04/26/1048917/crispr-gene-editing-scientist/>).
- Scientific American – Obasogie, O.K.: Commentary: the eugenics legacy of the Nobel list who fathered IVF, 2013. (Elérhető: <https://www.scientificamerican.com/article/eugenic-legacy-nobel-ivf/>).
- Szoboszlai-Kiss Katalin – András Gábor (2024): The best of two worlds: Multidisciplinary co-teaching of legal ethics. In: *Hungarian Journal of Legal Studies*. Volume 64, Issue 2. DOI: doi.org/10.1556/2052.2023.00466.
- Szoboszlai-Kiss Katalin – Zádori János (2024): Asszisztált reprodukció újrarendelve. In: *Jog-Állam-Politika. Jog- és politikatudományi folyóirat*. 2024/2. sz. DOI: 10.58528/JAP.2024.16-2.3.
- Szoboszlai-Kiss Katalin (2017): Law and Morality. In: *Jog-Állam-Politika. Jog- és politikatudományi folyóirat*. 2017/3. sz.
- Ted.com – Eagleman, David: Can we create new senses for humans?, 2015. (Elérhető: https://www.ted.com/talks/david_eagleman_can_we_create_new_senses_for_humans).
- The New Statesman – Gray, John: Why the liberal West is a Christian creation, 2019. (Elérhető: <https://www.newstatesman.com/culture/2019/09/why-the-liberal-west-is-a-christian-creation>).
- The Telegraph – Henderson, Cameron: Richard Dawkins quits atheism foundation for backing transgender ‘religion’, 2024. (Elérhető: <https://www.telegraph.co.uk/world-news/2024/12/30/richard-dawkins-quits-atheism-foundation-over-trans-rights/>).
- Time – Park, Alice: Scientists Report Creating the First Embryo With Human and Non-Human Primate Cells, 2021. (Elérhető: <https://time.com/5954818/first-human-monkey-chimera-embryo>).

- U.S. Supreme Court: *Roe v. Wade*, 410 U.S. 113 (1973), 2024. (Elérhető (Elérhető: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/410/113/>)).
- Wikipedia: Az abortusz legalizálásának időpontja egyes országokban. (Elérhető: https://hu.wikipedia.org/wiki/Az_abortusz_legaliz%C3%A1l%C3%A1s%C3%A1nak_id%C5%91pontja_egyes_orosz%C3%A1gokban).
- World Health Organization: Abortion, 2024. (Elérhető (Elérhető: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/abortion>)).
- WU, Jun et al. (2017): Interspecies chimerism with mammalian pluripotent stem cells. In: *CELL*. Volume 168, Issue 3. (Elérhető (Elérhető: [http://www.cell.com/cell/fulltext/S0092-8674\(16\)31752-4](http://www.cell.com/cell/fulltext/S0092-8674(16)31752-4))).
- Zádori, János – Szoboszlai-Kiss, Katalin (2024): Regulation of Assisted Reproduction in Hungary. In: *Acta Humana – Emberi Jogi Közlemények*. 12(1). DOI: <https://doi.org/10.32566/ah.2024.1.6>.

JOGESETEK

- Application no. 10843/84. (Elérhető: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/?library=ECHR&id=001-57641&filename=CASE%20OF%20COSSEY%20v.%20THE%20UNITED%20KINGDOM.docx&logEvent=False>).
- Application no. 21830/93. (Elérhető: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22tab-view%22:%5B%22document%22%5D,%22itemid%22:%5B%22001-58032%22%5D%7D>).
- Application no. 28957/95. (Elérhető: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-60596%22%7D%7D>)). Application no. 53568/18 és 54741/18. (Elérhető: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22002-14047%22%7D%7D>)).

Szerényi Gábor grafikája